ह्रीका, स्त्री, (ह्री+"ह्रियो रश्च लो वा।" उणा० १।४८। इति कन्। टाप्।) त्रासः। इत्युणादिकोषः॥ लज्जा। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

ह्रीकुः, त्रि, (ह्री+"ह्रियः कुक् रश्च लो वा।" उणा० ३।८५। इति कुक्।) लज्जितः। सलज्जः। इत्युणादिकोषः॥

ह्रीकुः, पुं, (ह्री+कुक्।) जतुकः। त्रपुः। इत्युणादिकोषः॥

ह्रीच्छ, लज्जे। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा०-पर०-अक०-सेट्।) रेफयुक्तादिचतुर्थस्वरी। ह्रीच्छति वधूः। इति दुर्गादासः॥

ह्रीजितः, त्रि, (ह्रिया जितः।) लज्जाशीलः। इति जटाधरः॥

ह्रीणः, ह्रीतः } त्रि, (ह्री+क्तः। तस्य वा न।) लज्जितः। इत्यमरः। ३।१।९१॥ (यथा, महाभारते। ३।२३।८।

"हा नाथ! हा धर्म्म इति ब्रुवाणा
ह्रीताश्च सर्व्वेऽश्रुमुखाश्च राजन्!॥"

यथा च नैषधे। ३।६७।

"इतीरिता पत्ररथेन तेन
ह्रीणा च हृष्टा च बभाण भैमी॥")

ह्रीवेरं, क्ली, (ह्रिये लज्जायै वेरमङ्गमस्य। क्षुद्रत्वात्।) बालकम्। इत्यमरः।२।४।१२२॥ बाला इति भाषा। अस्य गुणाः राजवल्लभे। "ह्रीवेरं छर्द्दिहृल्लासतृष्णातीसारनाशनम्।" अन्यत् हृवेरशब्दे द्रष्टव्यम्॥

ह्रीवेलं, ह्रीवेलकं, } क्ली, (ह्रीवेर+पृषोदरादित्वात् रस्य लः। पक्षे ह्रीवेल+स्वार्थे कन्।) ह्रीवेरम्। इत्यमरटीकायां भरतः॥

ह्रुड़, ह्रूड, } ऋ ङ गतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अजह्रुड़त्। अजुह्रोड़त्। ङ, ह्रूड़ते। ह्रोड़ते। इति दुर्गादासः॥

ह्रेप, ऋ ङ गत्याम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अजिह्रेपत्। ङ, ह्रेपते जिह्रेपे। इति दुर्गादासः॥

ह्रेष, ऋ ङ सर्पणे। अश्वस्वने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-अश्वशब्दे अक०-सर्पणे सक०-सेट्।) रेफयुक्ताद्यः। ऋ, अजिह्रेषत्। ङ, ह्रेषते जिह्रेषे। ङ, हेषृ च स्वनेऽश्वानाम्। ङ, हेषते घोटकः जिहेषे। ऋ, अजिहेषत्। चकारात् ह्रेषृ ङ च। मधुरमधुपं ह्रेषन्त्येते। इति गणकृतानित्यत्वात्। वस्तुतस्तु पचादित्वादनि ह्रेषा इवाचरन्तीति क्वौ साध्यम्। इति दुर्गादासः॥

ह्रेषा, स्त्री, (ह्रेष+भावे अः।) अश्वानां कण्ठादिनिर्गतशब्दः। इत्यमरः। २।८।४७॥

ह्रौड, ऋ ङ गतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अजुह्रौड़त्। ह्रौड़ते। इति दुर्गादासः॥

ह्लग, म ए संवरणे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) म, ह्लगयति अह्लगीत्। इति दुर्गादासः॥

ह्लप, क भाषणे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) क, ह्लापयति। रेफयुक्तादिरित्येके। ह्रापयति। अन्तःस्थतृतीययुक्तः कण्ठ्यवर्गाद्यादिरिति दुर्गसिंहादयः। क्लापयति अचिक्लपत्। भाषणं कथनम्। इति दुर्गादासः॥

ह्लस, रवे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-अक०-सेट्।) ह्लसति। इति दुर्गादासः॥

ह्लाद, ई ङ मोदने। स्वने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-अक०-मोदने सक०-सेट्। निष्ठायामनिट्।) मोदनं हृष्टीकरणं हृष्टीभावश्च। ई, ह्लन्नः। ङ, ह्लादते चन्दनो गात्रम्। बलात् प्रह्लादते मनः। इति किराते। इति दुर्गादासः

ह्लादः, पुं, (ह्लाद+घञ्।) आह्लादः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, मार्कण्डेये। १५।५३।

"ततस्तद्गात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः।
पापकर्म्मकृतो राजन्! यातना न प्रबाधते॥"

हिरण्यकशिपोः पुत्रभेदः। यथा, विष्णुपुराणे। १।१५।१४२।

"अनुह्लादश्च ह्लादश्च प्रह्लादश्चैव बुद्धिमान्।
संह्लादश्च महावीर्य्या दैत्यवंशविवर्द्धनाः॥")

ह्लादिनी, स्त्री, (ह्लादिनी रलयोरैक्यात् रस्य लः।) विद्युत्। वज्रम्। इत्यमरः। २।४।१२४॥ (ह्लादयते इति। ह्लादि+णिनि। ङीप्।) शक्तिविशेषः। यथा,—

"ह्लादिन्या सम्विदाश्लिष्टः सच्चिदानन्द ईश्वरः।
स्वाविद्यासंवृतो जीवः संक्लेशनिकराकरः॥"

इति श्रीभागवते ७।१।७ टीकायां श्रीधरस्वामी॥

ह्लीका, स्त्री, (ह्री लज्जायाम्+"ह्रियोरश्च लो वा।" उणा० ३।४८। इति कन्। पक्षे रस्य लः।) लज्जा। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

ह्लीकुः, स्त्री, (ह्री+"ह्रियः कुक् रश्च लो वा।" इति कुक् पक्षे रस्य लः।) ह्रीकुः। इत्युणादिकोषः॥

ह्लीकुः, पुं, (ह्री+कुक्। रस्य लः।) जतु त्रपु। इत्युणादिकोषः॥

ह्लेषा, स्त्री, (ह्रेषा। रस्य लः।) ह्रेषा। इत्यमरटीकायां नीलकण्ठः॥

ह्वल, म चाले। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) म, प्रह्वलयति। मित्वेऽप्यस्य ञौ ज्वलह्वल इत्यादिना केवलस्य ह्रस्वविकल्पनात् सोपसर्गस्य नित्यं ह्रस्वः। ह्वलयति ह्वालयति। चालश्चलनम्। इति दुर्गादासः॥

ह्वृ, कौटिल्ये। लति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-अनिट्।) ह्वरति लतां वायुः। इति दुर्गादासः॥

ह्वे, ञ ऐ स्पर्द्धे। शब्दे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-उभ०-शब्दे अक०-स्पर्द्धे-सक०-अनिट्।) स्पर्द्धः पराभिभवेच्छा। इति वोपदेवः॥ ञ, ह्वयति ह्वयते मल्लो मल्लमभिभवितुमिच्छति॥ ह्वयति जनं लोकः। आह्वयतीत्यर्थः। ऐ ह्वयात्। गोविन्दभट्टस्तु स्पर्द्धाविषये व्यक्तवाक्येऽयमित्याह। इति दुर्गादासः॥

ल्

व्व, शेषलकारः। गौड़देशे अस्याकारोच्चारणयोर्भेदो नास्ति। किन्त्वस्याध एकबिन्दुमात्रचिह्नं क्रियते। वेदे अस्य उच्चारणस्थानं जिह्वामूलम्। देवनागरवर्णमालायां अस्याकारः एवं प्रकारः व्व। अस्य प्रयगः। अग्निमीळे। हे इन्द्र वोलु चित्। इत्यादि ऋग्वेदः॥ *॥ तन्त्रे वर्णमालाजपे अस्य प्रयोजनम्। यथा,—

"अनुलोमविलोमेन क्लृप्तया वर्णमालया।
आदिलान्त लादि आन्तक्रमेण परमेश्वरि!।
चकारं मेरुरूपञ्च लङ्घयेन्न कदाचन॥"

इति मुण्डमालातन्त्रम्॥

मातृकान्यासेऽपि अस्य प्रयोजनम्। तत्प्रमाणं मातृकाशब्दे द्रष्टव्यम्॥*॥ तस्य नामानि यथा,

"लः पृथ्वी विमला मेघो अनन्तोऽव्यवहासिता।
व्यापिनी शिवदा केतुर्ज्जगत्सारतरं हठः॥
ग्लौर्भृङ्गानी च वेदार्थसारो नारायणः स्वयम्॥
जठरो नकुलिः पीता शिवेशोऽनङ्गमालिनी॥"

इति श्रीनन्दनभट्टाचार्य्यविरचितवर्णाभिधानम्॥ अपि च।

"लकारो विमलो जीवः शिवभूमिर्व्वरानने!॥"

इति श्रीरुद्रयामले ८ पटले मन्त्राभिधानम्॥

कोषः श्रीवरदाप्रसादवसुना श्रीशब्दकल्पद्रुमो यश्च श्रीहरिपूर्व्वकेण चरणेनाकल्पितो यत्नतः।
सोऽयं कोविदवारिदैर्बहुगुणैः संसेचितः सन्ततं सन्तोषं नयतु क्षितौ बुधगणान् पेयूषगर्भैः फलैः॥
रसेन्दनागोडुपतिप्रमाणे शाके शुभेऽस्मिन् भगवत्प्रसादात्।
नीतः समाप्तिं बहुलप्रयासैः स शब्दकल्पद्रुम एष कोषः॥

समाप्तोऽयं शब्दकल्पद्रुमः।